

דגם תשובות לשאלון בספרות עברית וכללית לבתי ספר דתיים, מס' 09181, חורף תשע"ח

הערה: בדגם שלהלן מוצעות תשובות אפשריות לשאלות שבמבחן. חשוב מאוד להדגיש שיש לגלות פתיחות לתשובות של הנבחנים. הם רשאים לפרש את היצירות בדרך אחרת מזו שנלמדה בכיתה או מזו המוצעת כאן, ובלבד שהפירוש יסתמך על היצירה והתשובה תהיה מנומקת כהלכה.

פרק ראשון – סיפורת (מעשה חכמים וסיפור קצר)
על הנבחן לענות על אחת מן השאלות 1-3 (25 נקודות).

מעשה חכמים

1. בתו של רבי עקיבא הנחש

על הנבחן לכתוב מה אפשר ללמוד על דמותו של רבי עקיבא מתגובתו על נבואת הכלדיים ("היה דואג על הדבר הרבה"), ולהסביר ולהדגים את הקשר בין תגובתו ובין המסר של מעשה החכמים. **חלק ראשון של התשובה** – רבי עקיבא דאג לבתו מאוד. זהו רבי עקיבא האב אשר שמע נבואה קשה בנוגע לחיי בתו: נגזר עליה למות ביום שתיכנס לחופה. ניכר כי קשה לו לשמוע נבואה כזאת, ולכן דאגה מתעוררת בלבו. עוצמת הרגש המתעורר ניכרת הן במילים "היה דואג", הן מתוספת המלה "הרבה". נראה כי הנבואה לא הרפתה ממנו ימים רבים והעסיקה את מחשבותיו.

אפשר להבין את המילים "היה דואג" בשני אופנים:
– דאגה ללא עשייה.

– דאגה שבאה לידי ביטוי בחינוך לערכים.

דאגת האב ממשיכה לקנן בליבו אך אין הוא מונע מבתו להיכנס לחופה. כאן באה לידי ביטוי אמונתו הברורה והמוצקה של רבי עקיבא כי "אין מזל לישראל". לא ייתכן שתהא גזירת גורל שרירותית שאיננה ניתנת לשינוי. כנראה שעמוק בליבו הוא יודע, מאמין, ומקווה שהגזירה אינה מוחלטת ושהיא יכולה להשתנות באמצעות מעשיו של האדם עצמו. אין הוא יכול לבוא אל בתו ולהורות לה: "עשי כך וכך כדי שתינצלי מן הגזירה" שכן, שינוי הגזירה כרוך במעשה הנובע מן האדם עצמו. אבל, רבי עקיבא יודע שגידל את בתו כהלכה והנחיל לה ערכים נאותים. הוא מצפה שהיא, שאינה יודעת על הנבואה, תצליח לבטל את הגזרה בכוח מעשיה.

תגובתו של רבי עקיבא מעידה על שיעור הקומה הרוחני שלו. הוא מצטייר כדמות שמתמודדת עם ידיעה קשה כל כך הנוגעת לחיי אדם קרוב אליו ביותר, אך הוא נוצר את המתח ואת הדאגה בקרבו, מתוך שכנוע פנימי עמוק שאין ביהדות מקום לגישה פטליסטית דטרמיניסטית כמו אצל הכלדיים.

חלק שני של התשובה – המסר של מעשה חכמים זה הוא כי אין מזל לישראל וכי צדקה תציל ממוות. מסר זה תומך בתגובתו של רבי עקיבא לנבואת הכלדיים. הוא חשש לבתו ועם זאת לא פעל, משום שידע כי אין מזל לישראל, וכי יש בכוחו של מעשה לשנות גזירת גורל.

כאשר ר' עקיבא שאל את בתו "מה עשית" הוא התכוון לברר בכוחו של איזה מעשה טוב הצליחה לשנות את גזירת הגורל. היא מספרת לו את מהלך האירועים: בא עני ואיש לא נתן דעתו עליו, והיא, הכלה, שביום כלולותיה מתקבל על הדעת שתהא מרוכזת בעצמה וברגשותיה, ראתה את העני, יצאה אליו ונתנה לו את מנתה. היא ראתה את האחר, זה שאינו שייך למעגל החברתי של האורחים ונהגה בהתחשבות ומתוך כבוד, חסד, הבנה ורגישות. זאת מבין רבי עקיבא מדבריה של בתו: "מנה שנתת לי, נתתיה לוי", כלומר מכוח הערכים שהענקת לי פעלתי ועשיתי. רק אז והוא יוצא ומכריז: צדקה תציל ממוות. כלומר, איך מנצחים גזירת גורל? איך מגיעים למצב שאיש מישראל יהיה "מעל למזל"? באמצעות מעשה של מצווה. וכאן דווקא, מצווה שבין אדם לחברו.

סיפור קצר

2. כינורו של רוטשילד / אנטון צ'כוב

על הנבחן לבחור בשתיים מן הדמויות הנזכרות בקטע הסיפור המובא בבחינה ובאחד מן הפריטים הנזכרים בו, ולהסביר כיצד כל אחד מהם מעיד על התהליך שברוזה עובר בסיפור.

קטע הסיפור המובא בבחינה מתאר את הזיותיו של ברוזה בשעות הלילה, בשובו מן הנהר ומן האחו שם טייל אחרי מותה של מארפה וקבורתה ואחרי שגירש את רוטשילד מעל פניו בשאגות ובאגרופים קפוצים. בהזיותיו של ברוזה מופיעה דמות של **תינוק**, נראה כי זוהי בתם של ברוזה ומארפה. מחלתה של מארפה החריפה תוך שעות. הביקור אצל החובש לא היטיב איתה וזמן קצר לפני מותה היא קראה לברוזה והזכירה לו שחמישים שנה קודם לכן הייתה להם תינוקת בהירת שיער. ברוזה מאמץ את זיכרונו אך לא מצליח להיזכר בתינוקת, התינוקת נמחקה מתודעתו כיוון שלבו הלך והקשיח עם השנים. זכר התינוקת קשור לרגשות של חום, רוך והכרה בכאב האובדן, אך ברוזה הדחיק את אלה וכל שנותר היה אי הרצון לבנות ארונות לילדים מתים. לכאורה נובעת הסתייגותו מן הכעס על הרווח המועט שיש בבנייתם, אך ייתכן שהסיבה לכך היא הכאב המודחק על מות ילדתו. והנה, בלילה פוקד אותו מראה התינוקת. ברוזה עובר תהליך, משהו מתרכז בו בעקבות מחלתה של מארפה ומותה וכן בעקבות התחושה שאף מותו שלו קרב והולך. הכאב על הסתלקותה של מארפה, חשבון הנפש שלו, נוכחות המוות סביבו, סודקים את חומת הברוזה בה הקיף את עצמו ומאפשרים הצפה של מראות וזיכרונות שהודחקו עם השנים.

כך הוזה יעקב גם את דמותה של **מארפה** "הדומה לציפור צמאה", כפי שראה אותה כאשר ישבה אצל החובש, שפופה וכחושה. התהליך שעובר ברוזה בא לידי ביטוי ביכולת שלו לראות את מארפה כיצור חי, חסר אוניס, חלש וזקוק לעזרה. אמנם אין הוא רואה אותה כאדם, אבל דמות העוף הצמא למים מדגישה דווקא את היכולת שלו לראות אותה בחוסר האונים שלה, בנזקקותה ובעליבותה. בתחילת הסיפור (המסופר דרך תודעתו של ברוזה) מארפה נכללת ברשימת פריטי הריהוט בחדר עם התנור, המיטה השולחן וכיו"ב. כלומר, תפקידה בחייו הוא פונקציונלי בלבד: היא עושה את עבודות הבית, מטפלת בו בשובו שתוי וחולקת עמו את ייצועו. אין שום ביטוי של רגש כלפי מארפה. אף כאשר חלתה תוהה יעקב מהו פשר הנהרה הנסוכה על פניה כאילו היא שמחה ללכת אל מותה. כשמצבה מחמיר הוא לוקח אותה אל החובש ומתחנן בפניו להעניק לה טיפול. היחס המשפיל והקשוח לו זוכה ברוזה מצד החובש הוא אותו יחס שברוזה עצמו העניק לסובבים אותו ולמארפה ביניהם. ליבו עדיין קשה. הוא מתחיל בבניית ארון מתים למארפה בעוד היא שוכבת ערה בחדר.

ברוזה הוזה אף את פניו "החיוורות העלובות של רוטשילד". לאחר הישיבה על שפת הנהר ועריכת חשבונות של רווח והפסד כספיים ההופכים לחשבון נפש אישי, הוא שואל את עצמו, לשם מה צריך היה להבהיל את רוטשילד ולהעליבו. השאלה מעידה על תחילתו של השינוי ביחס אל רוטשילד. הוא מעורר בו רחמים ולא סלידה וגועל כמו בעבר כאשר רוטשילד והוא ניגנו יחד ורוטשילד, המתואר כיהודון אדמון וכחוש שמנגן בנעימת יגון, עורר בו דחייה וגועל לא מוסברים. אולי בשל מראהו. הוא נטפל אליו, הציק לו והקניט אותו עד כי רוטשילד פרץ בבכי. היחס אל רוטשילד היה לרגשות טינה ובוז כלפי היהודים באשר הם. גם במפגש אחרי הלוייתה של מארפה, כאשר רוטשילד נשלח להביא את ברוזה להצטרף ללהקת המנגנים, שברירותו של רוטשילד ורכרוכיותו מעוררים בו פרץ של אלימות. הוא מסתער עליו באגרופים קפוצים (באנלוגיה ליחסו למארפה) ומניס אותו לקול קריאות הבוז של הילדים ולקול נביחות הכלבים שאחד מהם אף נושך את רוטשילד במנוסתו.

הערבה המופיעה בהזיותיו של ברוזה מסמלת את המקום שבו נסדקה חומת הברזל שלו. בשיטוטיו הגיע ברוזה אל גדת הנהר, שם כשהוא הבחין בעץ הערבה הזקן הוא נזכר בתינוקת. הוא חושב, זו אותה ערבה עצמה – "ירוקה, דמומה, נוגה". העץ הזקן הינו בבואה לברוזה עצמו (מטונימיה). ברוזה מביט בעץ וחושב "כמה הזדקנה, המסכנה", אף הוא כך. השינוי שחל בברוזה מתבטא בעובדה שהוא, אשר ראה בני אדם כחפצים והקשיח ליבו כלפי מי שהעז להתקרב אליו, מסוגל לפתע להתבונן בעץ ולראות בו ישות חיה, מסכנה ומעוררת רחמים. ההתבוננות בעץ מעוררת בו את המודעות לתהליכים שהוא עובר. העץ עצום ואף קומתו של ברוזה עדיין תמירה וחזותו חסונה, אבל בענפי העץ מקננים העורבים המבשרים מוות, וברוזה, אף הוא חש את המוות נושף בעורפו. הערבה עדיין ירוקה, אך דמומה ונוגה, ואף יעקב מתכנס בתוך עצמו, הולך ושוקע במרה שחורה ולבו נמלא יגון שיבקע אחר כך מן המנגינה שינגן בכינורו.

גם את **הדגים והאוזים השחויים** רואה ברונזה ביושבו על שפת הנהר. מחשבותיו מתרוצצות בין העבר להווה והוא נתקף תחושה של תסכול והחמצה. אפשר היה לגדל אוזים, לשחוט אותם ולשלחם לקראת החורף למוסקבה וכך להתעשר ממכירת בשרם ופלומתם. אפשר היה להקים מידגים, למכור את הדגים לסוחרים, לפקידים ולמזונאים ואת הכסף להפקיד בבנק. חישובי הרווח וההפסד הולכים ומשתלטים עליו. נראה כאילו כל אפשרויות ההתעשרות היו בהישג ידו והוא החמיצן (גם השטת אסדות וגם נגינה בכינור). כל אפשרות שלא בחר בה הופכת להפסד ולגירעונות תופחים והולכים ויעקב אינו מצליח להשתחרר מן המחשבה כי החיים חלפו לריק. אבל תוך כדי כך מתעוררות שאלות על תכלית החיים עצמם, על מהותם של רווחים והפסדים שאינם כלכליים, על שנאה ורשעות אשר מונעים מבני אדם להביא תועלת לזולתם.

הערה למעריכים: הנבחן יכול לכתוב על כל אחד מן הפריטים האלה בנפרד.

הכינור אינו חלק מן ההזיה של ברונזה. הוא נזכר בסופה. ברונזה ההוזה התקשה להירדם וקם לנגן בכינורו. הכינור נזכר בתחילת הסיפור כאמצעי להכנסה נוספת. בפעם השנייה מצוין כי כאשר התעייף ברונזה מן המחשבות על רווחים והפסדים הוא היה נוגע באצבעותיו במיתרים וכך הוקל לו. הנגינה בכינור מגלה פנים אחרות של ברונזה. הכינור מעיד כי כנראה מתחת לחומת הקשיחות הומים רגשות עמוקים יותר. בהמשך נזכר הכינור ביושבו על שפת הנהר, שוב כאפשרות לעשיית רווחים. יכול היה לשוט בסירה מאחזה לאחזה ולנגן בכינור. העובדה שיעקב קם ממשכבו כמה פעמים לנגן בכינור באותו לילה בו פוקדת אותו ההזיה, מעידה ש"חומת הברונזה" הולכת ונושרת ממנו ואותו חלק בנפשו שהוא רגיש ורך יותר, תופס מרחב גדול יותר.

3. סיפור קצר עברי

על הנבחן לכתוב אם בסיפור עברי קצר שלמד, העלילה מסתיימת בפתרון או בחוסר מוצא.

על הנבחן להסביר את דבריו ולהדגים אותם.

יד ושם / אהרן מגד – לכאורה הסיפור מסתיים בפתרון כאשר רעיה ויהודה מכריעים כי יקראו לבנם אהוד, אך הפיסקה האחרונה של הסיפור המתארת את תגובתה של רעיה, מעידה כי היא עצמה חשה חוסר מוצא. כחודש אחר הולדת התינוק מבקרים רעיה ויהודה אצל סבא זיסקינד. הדירה והסב נראים מוזנחים ומעוררי רחמים יותר מתמיד. השיחה גוועת מתחילתה וסבא אינו מעיף מבט לעבר נינו התינוק אשר בעגלה. בהמשך הוא חוזר לריטואל הקבוע, הקינה על העיירה והקריאה בכתבי ההספדים השמורים באורלוגין. הסיפור מסתיים בצאתם מדירת סבא, בבכייה של רעיה המתבוננת בתינוקה שנדמה לה בודד בעולם, יתום מאבות וזקוק לרחמים.

ההתייחסות אל התינוק כאל בודד ועזוב, יתום מאבות, מעידה כי מצפונה של רעיה מייסר אותה הן בשל הפגיעה האישית בסבה (ואולי גם באמה רחל), הן בשל הניתוק מן העבר הלאומי אותו מייצג סבא זיסקינד. נראה כי גם הסב נקלע למצב של חוסר מוצא. תקוותו הקלושה להקים "יד ושם", זכר לנכדו המת, נגוזה ועמה נעלמה גם התקווה ליצור גשר כלשהו בין העבר, העולם שהיה ואיננו עוד, לבין ההווה. הוא חוזר לדפוסי התנהגותו הקודמים, חג שוב במעגל הזיכרונות, המספד והבכי, והפעם, ללא כל תקווה לדו שיח משמעותי עם בני הדור הצעיר, במיוחד עם יהודה אותו כיבד וחשב לאיש משכיל. ייתכן שסוף הסיפור מעיד על חוסר מוצא גם במעגל רחב יותר, המעגל הלאומי-חברתי. דור ילידי הארץ אכן רצה לברוא "יהודי חדש" זקוף קומה ועשוי ללא חת. ההתרפקות הייתה על תקופת המקרא (הזרם הכנעני) תוך דילוג על אלפיים שנות גלות. ואיך מתיישב כל זה עם האמירה המיוחסת ליגאל אלון ש "עם שאינו יודע את עברו, ההווה שלו דל ועתידו לוט בערפל"? כיצד אפוא מכוננים זהות לאומית ללא חיבור לעבר? נראה כי שאלות אלה המשתמעות מן הקונפליקט בין סבא זיסקינד, הרוצה שלנינו יקראו מנדלה, ובין יהודה ורעיה, המסתייגים ממתן שם גלותי לבנם, מעידות כי הפתרון איננו שלם. השמות מנדלה או מנחם (אותו מציעה רחל בתו של סבא זיסקינד ואמה של רעיה) נתפסים בעיני הזוג הצעיר כהנחה של עבר ממנו הם רוצים לנתק עצמם, ואילו רחל ובעיקר הסב רואים חשיבות ביצירת המשכיות וקשר לעבר הפרטי והקיבוצי.

שבירים / דבורה בארון – הסיפור מסתיים באופן חד משמעי בפתרון אשר מתפתח החל מן המפגש הראשון בין חיה פרומה לבין הפרה, כאשר הפרה נושאת אליה מבט לח ומתחנן ומלקקת את ידיה. בתחילה מספקת הפרה לחיה פרומה קשר ותעסוקה. ככל שמתקדם הסיפור, הופכת הפרה למקור פרנסה ולאמצעי ליצירת קשר עם הסביבה. הופעתו של הזקן הסומא בחייה מאפשרת לה לחרוג ממעמדה הנידח ולסייע לחברה ללא טינה או מריחות (היא תורמת מעקה לבית הכנסת ומנורת קנים לעזרת נשים דווקא, כדי שיהיה להן אור משלהן) ולראות לא רק את צרכיה וצרכי פרטה, אלא גם צרכיהם של אחרים. הקשר עם הפרה, עם הזקן הסומא ועם אנשי העיריה הם התיקון לחיים הפגומים שידעה חיה פרומה רוב ימות חייה. כאשר היא חשה כי מותה קרב, היא דואגת להעביר את הפרה לידיים נאמנות ומסתלקת מן העולם הזה, ממורקת בייסורים, אל עולם שכולו אור.

הערה למעריכים: נבחן את אשר יבחר לכתוב כי העלילה מסתיימת בפתרון מבחינת חייה של חיה פרומה אבל לא במישור החברתי, יצטרך להראות כי לא מסתמן בסיפור מוצא לבעיה האמיתית של החברה – היחס אל האנשים אשר בשוליה: ה"שקופים", ה"אחרים", הנדחים על ידי החברה ומודרים ממנה.

עד שיעבור כול המשמר כולו / לאה איני – לעלילה מעין סיום כפול: בסלון הבית מסתיים המשחק באווירה נעימה, המפגש זכה להצלחה, "עבר בשלום" בלי לעורר את חשדם של החברים. נראה כאילו הפתרון הוא הרחקה של סופי והמשך ההסתרה של הסוד האפל שלה. אך פתרון זה למעשה לא מאפשר היחלצות ממצב של חוסר מוצא, שכן הוא מבטא את הנידחות של ניצולי השואה ואת הפנמת המבט של החברה עליהם כעל משוגעים וכבעלי אות קלון שיש להרחיק מן הסובבים אותם. גם בחדר השינה מסתיים הסיפור ללא מוצא. כשם שסופי מאבדת שליטה על ידיה המוחאות כפיים מעצמן, מאבד לוי שליטה על ידו הסוטר על פניה של סופי כאילו מאליה. כשהוא נרדם הוא חולם את עצמו ואת התינוק שיוולד. התינוק, רך, שמנמן וורוד לחיים, ובסמוך לו, סופי מוחאת כפיה עד מוות. והנה אף התינוק מוחא כפיו עוד ועוד, עד שיעבור כול המשמר כולו. סיום זה מעיד על מצב של חוסר מוצא. הוא משקף את הפחדים של לוי מפני טירוף שיעבור בתורשה אל התינוק שיוולד. ייתכן שיש פה אפילו משאלת לב בלתי מודעת של לוי, המייחל למותה של סופי, להסתלקותה מזירת חייו שלו ושל התינוק שיוולד, אם כי אין בכך ערובה לשחרורו של התינוק מקללת הטירוף העלולה לעבור אליו בירושה מרגע לידתו. נראה כי הסיום ללא מוצא ממחיש כי אי אפשר להשתחרר מן הטראומה, אשר מאמללת את חייה של סופי, מעיבה על התקבלותו של לוי בחברה ועל סיכוי להיות "היד הרביעית" במשחק הקלפים ומטילה צל כבד על עתידו של הדור הצעיר.

הערה למעריכים: אפשר לקבל תשובה שעל פיה הפתרון נעוץ בבשורה של חיים חדשים, מעין תחיה מן האפר והתחלה חדשה. כמו כן ניתן לקבל תשובה אשר תגדיר את סיום הסיפור כסיום פתוח ללא קביעה חד משמעית אם מסתמן פתרון מובהק או חוסר מוצא מוחלט (בכל תשובה יש לבדוק את נימוקי הנבחן).

צפירה / אתגר קרת – הסיפור מסתיים עם הישמע הצפירה של יום הזיכרון, אותה מנצל אלי כדי להתחמק מחבריו לשכבה המאיימים עליו. יש בכך פתרון למצבו. הוא ניצל מן המכות שרצו להפליא בו גלעד ושרון, אבל איומי החברים עוד נשמעים ברקע וברור שבהזדמנות ראשונה ינסו השניים להתנכל לו ולהשיב לו כגמולו. מבחינה זו ייקלע אלי שוב למצב של חוסר מוצא. בנוגע לדרכי הנצחת השואה, הסיפור מסתיים בחוסר מוצא. אם עיקרה של העלילה בשאלת האופן בו מציינת החברה הישראלית (ובתוכה בתי הספר, הנוער) את יום הזיכרון לשואה, מן הסיפור עולים בורות, ניכור ואדישות ביחס לשואה, לניצולים ולטקסי הנצחה. אין בסיפור רמז לכיוון חדש, לחשיבה מקורית על חיבור לנושא השואה וליצירת קשר בינם לבין הניצולים. התלמידים מדקלמים את הקטעים הקבועים ושומעים עדות מפי ניצול שואה, אך אינם מגלים עניין במתרחש. דעתם נתונה למקומות הישיבה בטקס וליחסים ביניהם. הכול מדברים בנער שרון שעבר את סידרת המיונים לשייטת והוא מושא לקנאתם של חבריו. המספר, אלי, מתקשה להבהיר מה הוא חש כלפי שולם השרת, ניצול השואה (אלי המספר אינו יודע מהי יחידת ה"זונדרקומנדו" אליה השתייך שולם בשנות המלחמה ובתודעתו היא מתחברת עם הקומנדו הימי אליו שואף שרון להתקבל). בסיום הסיפור נותר הקורא מול מערכת של רמיזות ואנלוגיות: "הם בוחרים אחד מאלף", "כדאי שתצא מהחור בגדר מאחורי הצריפים", "כבוד זה לא להלשין על חברים", "המבט הרצחני שלו והיד המאגרת". זוהי שורה של ביטויים שניתן להוציא מהקשרם בסיפור ולחבר לנושא השואה, אלה אסוציאציות המעוררות למחשבה, אך אין לראות בהן פיתרון.

פרק שני – יצירות מאת עגנון ודרמה

על הנבחן לענות על אחת מהשאלות 4-11 (35 נקודות).

יצירות מאת עגנון

4. תהלה

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א- ב.

א. על הנבחן להסביר ולהדגים את הקביעה: בנובלה באים לידי ביטוי ביקורת על העולם הישן, אך גם געגועים אליו.

על הנבחן לבסס את דבריו על שלוש דוגמאות מן הנובלה: דוגמה אחת לביקורת ושתי דוגמאות לגעגועים.

הביקורת על העולם הישן משתמעת מסיפורה של תהילה על היחס של אביה לחסידים. כשנודע לו כי שרגא ואביו נסעו לקבל ברכה מרבם של החסידים, קרע את התנאים ושלח אותם לבית המחותן. הפרת תנאים היא מעשה שיש בו העלבה ועל כן יש לבקש מחילה, אבל אביה של תהילה, שאנשי הכת היו בזויים בעיניו, לא ביקש מחילה. זאת ועוד, מיום שביטל האב את השידוך, לא קראו לשרגא ולאביו לעלות לתורה. למעשה יש כאן כמעט חרם על משפחתו של שרגא. על הפרת תנאים זו ועל היחס כלפי החסידים שילמה תהילה באושרה המשפחתי. על אי בקשת המחילה משרגא שילמה משפחתה כולה. למרבה האירוניה, עם השנים היה בעלה של תהילה לחסיד ואילו שרגא נעשה מתנגד.

ביקורת נוספת היא על התנהלותם של החסידים בינם לבין עצמם. מתברר ששררו מתחים ומחלוקות שלא היו לשם שמיים: רבי אחד מינה שוחט ורבי אחר העביר אותו משחיתו. באותה מחלוקת, מספרת תהילה, נהרג אדם מישראל, ירדו כמה בעלי בתים מנכסיהם ואחדים אף נכלאו בבית הסוהר. אף כאן, שילמו רבים מחיר כבד בשל מחלוקת שעניינה כבוד וכסף.

אפשר לראות **ביקורת** גם על תופעת השידוכים. תהילה בת האחת עשרה שמחה על השידוך עם שרגא. היא הכירה אותו ואת משפחתו כיוון שגדלו בשכנות, בילדותם שיחקו יחד ובתקופת האירוסין היה פוקד את ביתם בכל שבת. אבל משהופרו האירוסין וצרכי החתונה היו מוכנים, קרא אבא לשדכן "ומצאו לי חתן אחר שנכנסתי עמו לחופה". חתן זה נזכר בהמשך בתור "חתנך שנתת לי במקום שרגא". אין אנו יודעים את שמו אלא רק את הכינוי "בעלי". בדבריה של תהילה נרמזות בעקיפין ביקורת על דרך זו של בניית תא משפחתי, ללא היכרות מוקדמת עם החתן ומתוך חישובים של אבי הכלה אשר אין להם ולא כלום עם רגשותיהם של בני הזוג המיועד.

געגועים לעולם הישן מתבטאים בהתרפקותה של הרבנית על העבר. היא מתייחסת לאיכויותיהם של בני האדם ושל החפצים. למשל, התנור שהיה בביתה בחוף לארץ והיה בוער ממוצאי סוכות עד ערב פסח, מושך חום כחמה בתמוז, והיו מוצאים בו נחת רוח לעומת התנור שאינו מפיץ חום מספיק. הרבנית אף מתלוננת על הרבנים בהווה. היא מספרת על אביה ועל בעלה הרבנים, שהיו רבנים של ממש, ואילו לעומתם הרבנים בירושלים הם כדרדקים, לובשים אצטלה של רבנים וכל מהותם בשקר יסודה.

גם תהילה, אף שהיא מחמיאה לדור על חידושי: תנור מיטלטל, עט שהדיו בתוכו, מעדיפה בכל זאת שמכתב בקשת המחילה ייכתב בנוצה ולא בעט, על נייר השמור עמה מימים עברו. נייר קיסרי "מאותם הזמנים שהיו עושים נייר טוב". אף שחלפו למעלה משבעים שנה, הרי הוא כחדש. בעדינותה וברגישותה, אין תהילה פוסלת את מוצרי ההווה אך היא מתגעגעת לאיכות המוצרים מן העבר.

אף המספר מביע געגוע לדמויות עבר כמו תהילה. כאשר הוא שומע את דבריה על אמירת תהלים הוא שואל את עצמו מהיכן באים לידי הכנעה שכזו ומציין: "חשבת בדורות הראשונים שהיו מלאים מידות טובות". אף תהילה מציינת כי בעבר היו הכול עושים הרבה מצוות ולכן לא היה צורך לפרסמן, ואילו בדור ההווה נתמעטו עושי המצוות ועל כן יש לתת פרסום לכל מעשה טוב.

ב. על הנבחן לכתוב אם הביקורת שכתב עליה בסעיף א יכולה להיות רלוונטית גם לימינו. על הנבחן להסביר ולהדגים את דבריו.

אפשר לקבל כל תשובה של הנבחן ובלבד שתקושר לביקורת המשתמעת מן נובלה. למשל ביקורת על חוגים חרדיים בהם מוסד השידוכים עדיין מקובל או ביקורת על מחלוקות בתוך החברה הדתית עצמה שמעורבים בהן שיקולים של כבוד או קנאה. בהכללה, ביקורת על הקיטוב בחברה הישראלית, על החלוקה ל"שבטים", על מחלוקות אשר מלבבות יצרים, גולשות מעבר לפרופורציות ועלולות לגבות מחיר יקר, לפעמים אפילו בחיי אדם. ניתן אפילו לבקר את תופעת החרם החברתי ולהתייחס למשמעותה וכן לכוחן של הרשתות החברתיות, בעיקר בקרב בני נוער, לבזות, להשפיל, להרחיק ולפגוע.

5. והיה העקוב למישור

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א- ב.

א. על הנבחן להסביר את התגובה של מנשה חיים כאשר הוא חוזר לעיירה, ולבסס את דבריו על עלילת הנובלה. כאשר מנשה חיים חוזר לעיירה הוא פוגש בהלך קבצן. מפי ההלך הוא שומע כי נחשב למת, אשתו הייתה לאחר, ה' פקד אותה ובן זכר נולד לה. מנשה חיים יודע כי אחרי שהייתה לאחר, קריינדל טשארני אסורה עליו ואם יודע הדבר תהיה אסורה אף על בעלה. הוא מקבל על עצמו גלות ונדודים – "ויט שכמו לסבול". נראה שהוא מקבל עליו את הדין ללא התרסה – "ולא החציף כלפי מעלה והצדיק עליו את הדין". צידוק הדין יש בו מידה מסוימת של הכרה בחטא. מנשה חיים רואה באירועים גזירת שמים – "מסתמא מה' יצא הדבר". באשר למשפט האחרון, נראה שאפשר להבינו בשני אופנים: כהמשך לרוח הדברים. הראייה שמנשה חיים מוצא לכך שהכול נגזר עליו משמים היא שקריינדל טשארני הרתה וילדה בן, מה שלא היה כן כל עוד הייתה אשתו. מתברר אפוא שהעקרות הייתה של מנשה חיים ואף היא נתפסת כגזירה משמים.

או:

למשפט האחרון בדבריו של מנשה חיים יש משמעות אירונית. הנה כאשר הייתה שרויה עמו בכשרות, לא הרתה, ואילו עתה, כאשר היא שרויה עם גבר אחר בחטא (אף אם היא ובעלה אינם יודעים זאת), יש להם בן. נראה כי זאת התרסה של מנשה חיים כלפי דרכי הנהגתו של בורא עולם. התרסה זו עולה בקנה אחד עם זעקתו בפונדק אשר ביריד, כאשר הוא שותה לחיים לרבש"ע ומכריז כי העולם הוא "עולם הפוך", "עולם תוהו", "עולם משונה". בעולם הפוך, בעולם משונה, מי ששרוי בכשרות אינו זוכה בפרי בטן ואילו מי ששרוי בחטא (בשוגג) נפקד בבן זכר.

נראה שאין סתירה בין שני החלקים בדבריו של מנשה חיים, אפשר לקבל את הדין ועדיין לשאול ולתהות. פרשנות כזו של דבריו של מנשה חיים מעידה על המורכבות בתגובתו, על חיבוטי הנפש של מעין איוב מודרני, אנטי גיבור (או אולי גיבור בעל כורחו), אשר בצד קבלת הדין וצידוקו נרמזת תהייתו על הצדק האלוקי.

ב. על הנבחן לכתוב מדוע לדעתו בסיום הנובלה מנשה חיים בחר לחיות בבית קברות. על הנבחן לנמק את דבריו. מנשה חיים הולך מעיר לעיר ומבית קברות אחד לבית קברות אחר ומצפה למותו. זאת לאחר שגמלה בליבו ההחלטה שלא יגלה את דבר היותו חי ולאחר ששלל את האפשרות ללכת אל צדיקי הדור, מתוך הבנה שאין פתרון למצבו. השהייה בבית הקברות מאפשרת לו להסתתר מעיניהם של בני אדם, שמא יזהה אותו מישהו ואז יכריזו כי בנה של קריינדל טשארני ממזר. כמו כן היא גם גורמת לו להרגיש שבכך הוא מקרב את מותו: הוא לן בין שברי מצבות או קברים וחש שבכך מטעימו הקב"ה מיתה בעולם הזה כדי לסלק את החטא מקריינדל טשארני. את ייסוריו הוא תופס כמירוק עוונות וככפרה על חטאו.

עם זאת, מנשה חיים הינו כהן ואסור לו לשהות בבית קברות מבחינה הלכתית. לפיכך, בצד קבלת הדין וצידוקו, ואמירת מזמורי תהלים בדבקות נפלאה, הוא בעצם חוטא. גם ההחלטה לא לספר את סודו לאיש היא חטא והוא מודע לכך: "אני שצריכני לילך ולצעוק אני חי...אני מעלים עיני מן העברות כאילו כלום". באופן מודע בוחר מנשה חיים בחטא: "כי אמר אחטא ולא אשוב אליה". הוא בוחר לעבור על איסורים דתיים כדי לא לפגוע בקריינדל טשארני, בבעלה ובבנם. הערה למעריכים: על הנבחן לתת תשובה אחת בלבד (מנשה חיים ממרק עוונותיו או מנשה חיים החוטא).

6. סיפור פשוט

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א- ב.

א. על הנבחן להסביר אם הצייתנות של הירשל, ה"עושה כל מה שאבותיו אומרים", היא אכן מעלה שלו, ולבסס את דבריו על שתי דוגמאות מן הרומאן. בתשובתו הנבחן לא יכתוב על סיום הרומאן. לכאורה אין טוב מזה שהירשל עושה כמצוות אבותיו. בחברה שמרנית מצופה מן הבנים שיעשו את רצון הוריהם. במיוחד בחור כמו הירשל שאין בו יוזמה ומעוף ונראה אך טבעי שהוריו מחליטים בעבורו. עם זאת, ברומאן זה נראה כי הצייתנות אינה מעלה שלו, שהרי היא בולמת אותו מהליכה אחר צו ליבו. לדוגמה:

- הצייתנות של הירשל גרמה לו לוותר על השכלה גבוהה. המספר מציין כי הירשל יכול היה ללמוד בגימנסיה ובאוניברסיטה ולהיות דוקטור, אך צירל מנעה זאת ממנו מתוך חשש שישתטה כאחיה.
- צירל מוציאה את הירשל מבית המדרש כדי למלא את מקום אביו לפרק זמן קצר ומשאירה אותו שם. נכון הדבר שהייתה זו אף בחירה של הירשל שריח התבלינים ערב היה עליו מריח הגמרא, אלא שהיציאה מבית המדרש גורמת התרחקות מלימוד התורה ומבית הכנסת.
- צירל מודעת למשיכה שחש הירשל אל בלומה אבל פונה אל יונה טויבר בעניין שידוך למינה צימליך. היא משכנעת את הירשל שכבן לבעלי בתים "לגדולה מזו אתה מתוקן". גם כאשר הוא מתריס נגד אמו, אין הוא מצליח לפעול על פי צו לבו, אלא הוא מקבל את נישואיו למינה בהכנעה.
- הירשל מציית לצירל ששולחת אותו להבראה בכפר, הוא מציית לה כשהיא נותנת בידיו את המקל ושולחת אותו לצאת לטייל ולשאוף אוויר צח, אלא שרגליו מוליכות אותו לרחוב בו גרה בלומה בבית עקביה מזל. מאווייו של הירשל פורצים בסופו של דבר, ודעתו נטרפת עליו. השיגעון כרוך בבריחה מן העיר — שהחברה בה חיה על פי מוסכמות קבועות — אל היער, המסמל פריקת עול. השיגעון הוא המרד של מי שהורגל בצייתנות, עשה מה שהורו לו אבותיו ולא יכול עוד לשאת את הכבלים שאזקו אותו בהם.

ב. על הנבחן לכתוב אם לדעתו, בסיום הרומאן הירשל מתחרט על הצייתנות שלו. על הנבחן להסביר ולהדגים את דבריו.

על פי הפרק האחרון ברומאן, אפשר לומר שאחרי הטיפול במרפאתו של ד"ר לנגזם הירשל הגיע לפיוס עם עצמו ולפשרה עם סביבתו, כלומר הוא אינו מתחרט על צייתנותו. כשהוא נזכר בבלומה הוא חושב עליה כעל מי שמעולם לא אהבה אותו. הוא לומד מחדש להתקרב אל מינה, והתינוק הנוסף שנולד הוא תינוק בריא המסמל את הבראת היחסים בינו לבין מינה. תמונת הסיום של הרומאן שלהם עומדים מעל עריסת תינוקם יכולה להתפרש כתמונה אידיאלית והרמונית.

או:

הירשל מתחרט על צייתנותו. לכאורה הוא השלים עם המציאות אבל עד אחרון ימיו ימשיך לשלם את מחיר הצייתנות להוריו. שלושה פרקים לפני סוף הרומאן הוא מהרהר באפשרות שמינה תמות והוא יישא את בלומה במקומה. כשהתינוק משולם נופל למשכב הוא מהרהר שלו הייתה בלומה מטפלת בתינוק החולה, היה מבריא. הוא מצייר לנגד עיניו תמונה בה עומדים הוא ובלומה למראשות התינוק. המספר מעיד כי הירשל פעמים עצב ופעמים שמח. נגינתם של המנגנים הסומים מפרה את שיווי המשקל שלו והוא נחפז להסתלק מן המקום שכן, נגינתם מעוררת בו זיכרונות עבר. צירל שמה לב שפניו של הירשל אינם מאירים משמחה. בתמונת הסיום, ליד מיטת התינוק החדש, מציין הירשל שאהבה אינה מתחלקת לשניים. כשאומרת מינה כי היא סבורה הייתה שהאהבה גדלה עם כל אחד ואחד אומר הירשל כי כך הדבר רק אם אין מי שחוצץ בינה לבינם. נרמזת כאן אפשרות שאהבתו לבלומה תמשיך ותעמוד בינו לבין מינה והוא ימשיך לשלם את המחיר הנפשי הכבד על צייתנותו להוריו ולמוסכמות החברה.

דרמה

7. ילדי הצל / בן ציון תומר

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א- ב.

- א.** על הנבחן להסביר את דברי יורם בקטע המחזה המבוא בבחינה, ולתאר כיצד הצל מלווה את חייו. את הדברים הללו אומר יורם לנורית במערכה האחרונה, לפני פגישתו האחרונה עם זיגמונט. נורית מנסה לשכנע את יורם להניח לזיגמונט ויורם מסביר, באמצעות הסיפור על הצל שניסה להכות בחרב בילדותו, מדוע הוא חייב להיפגש עם זיגמונט.
- יורם מרגיש רדוף על ידי צ'לו, על ידי עברו. הזיכרונות מן הבית, משנות המלחמה בסמרקאנד, מעיר הלחם, מן השנים הראשונות בקיבוץ, כל אלה נשרכים אחריו כצל.
- (הצל יכול להיות גם הגש האשם הרודף אותו, ואולי אף זיגמונט, אשר רודף אחריו כצל).
- כדי להיפטר מן הצל יורם שינה את שמו (קראו לו יוס'לה), הוא אימץ לעצמו תדמית של בן קיבוץ ("יותר דובי מדובי...") והסתיר את העובדה שלא נולד בארץ. אבל צל העבר הוא חלק ממנו ואין באפשרותו לחמוק ממנו:
- הצל משתקף בחלומותיו — החלומות בקיבוץ, כשהיה צועק מתוך שינה; החלום בדירה, בו נגלית לו אסתר אחותו ושואלת מדוע לא הושיט יד להצילה; החלום על האנייה הנושאת את בני משפחתו וטובעת בים.
  - השיר ששר יורם במסיבת החתונה שלו ושל נורית כאשר הוא בגילופין מעיד על נוכחות העבר בחייו בבחינת, נכנס יין, יצא סוד. השיר מספר את סיפורם של הילדים הקטנים, קורבנות המלחמה, בברית המועצות אליה ברחו יהודים (גם בני חמש שהפכו אבות לבני השלוש הם צללים מן העבר).
  - המפגש עם ברה'לה, חברו מילדות, אף הוא צל מן העבר. בר'לה מונה את שמות חבריהם המשותפים ויורם נותר מסויג ומרוחק. ניכר כי הוא חש אי נוחות, ואולי אף חרדה, נוכח הבלחת העבר לחייו בהווה.
  - בואם של בני המשפחה מציף את יורם בזיכרונות מן העבר. המפגש עמם מנכיח את עברו בתוך חיי היומיום בהווה ומחייב את יורם להתמודד עם הזיכרונות אותם הדחיק ועם פרטים בזהותו אותם ביקש להכחיד.
- ב.** על הנבחן להסביר ולהדגים כיצד מוטיב הצל מאפיין את דמותו של זיגמונט.
- לפני המלחמה היה זיגמונט מרצה מכובד, דוקטור לפילוסופיה, נשוי ואב לבן. בזמן המלחמה היה חבר בידנראט כי חשב שכך יוכל להציל יותר יהודים ו"לגנוב...פירור חיים מעל שולחן המוות". משפחתו נספתה והוא הגיע לארץ, נע ונד, ללא תארו הקודמים, ללא שמו הקודם, ללא מכר וללא בית. כבר בתחילת המחזה הוא מופיע כשהוא נושא עמו מזוודה. בהמשך מתברר כי במזוודה זו הוא נושא את מחברותיו בהן הוא מנהל חשבונות עם אלוקים. המזוודה מלווה אותו כצל, היא נדה עמו לכל מקום ובה למעשה מקופל סיפור עברו. עברו ורגשות האשם שלו רודפים אחריו כצל, עולמו הפנימי מסויט. הוא חש אשם על מותה של אסתר ואולי גם על מותם של יהודים אחרים שהוא "סייע" למותם בעת שהיה איש יודנראט. השיר שזיגמונט שר על "ילדי הצל", הילדים שהוא חש אחראי למותם בשל תפקידו כראש היודנראט, מלמד אף הוא על הצל שאינו מרפה ממנו: הם פוקדים אותו בלילה, מתגנבים אל חרכי הזיכרון, וגם כאשר דמותם נמוגה, נותרה עינם תקועה בעורפו. הם, צללי העבר, הופכים להיות חלק ממנו. הצל מעיב על זיגמונט עוד יותר נוכח מראהו של יורם ודמיונו לאחותו אסתר, אשתו של זיגמונט. בשיר קצרצר שהוא משמיע באוזני יורם הוא אומר כי דמותו מעלה דמות אחרת באוב. חטא שנדמה כי כבה כנר, שב ובוער.

8. אנטיגונה / סופוקלס

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

הערה למעריכים: אפשר לכתוב בסעיף א על אחד מן הגיבורים ובסעיף ב על הגיבור האחר.

א. על הנבחן להסביר כיצד ההיבריס של הגיבור הטרגי אן הגיבורה הטרגית במחזה מניע את עלילת "אנטיגונה", ולהדגים את דבריו.

ההיבריס של קריאון בא לידי ביטוי בפרסום צו הנוגד את חוק האלים. הוא מצווה שלא לקבור את גופתו של פוליניקס, בו הוא רואה בוגד אשר כמעט המיט אסון על העיר ועל תושביה. גאוות יתר זו מניעה את העלילה, שכן, אנטיגונה, בנאמנותה לאח המת, מפרה את הצו ומנסה להביא את אחיה לקבורה. קריאון רואה עצמו מחויב להענישה כדי לדבוק בחוק שתיקן וכדי לבסס את מעמדו כשליט. עיקשותו מובילה לעימות בינו לבין בנו הימון ולעימות בינו לבין הנביא טרסיאס. גילויים נוספים של ההיבריס של קריאון באים לידי ביטוי בהכרזה כי אישה לא תנצח אותו, בסירובו לקבל עצה מפי בנו בשל גילו הצעיר, ובעימות שלו עם הנביא טרסיאס, כאשר הוא מאשים אותו שנבואתו נובעת מבצע כסף. גם לזקני המקלה המוכיחים אותו אין הוא שומע. הוא מכנה אותם "עדת שוטים זקנים" ופוגע בכבודם ובחכמתם. גאוותו של קריאון מניעה כל אחד מן המפגשים הללו. יש סוברים שההיבריס של קריאון מניע את העלילה גם בסיומה: אחרי שנבהל מנבואתו של טרסיאס, החליט לפעול, אבל בסדר הפוך להנחייתו של הנביא, ויצא קודם לקבור את המת ורק אז לשחרר את אנטיגונה. ייתכן שאף כאן יש ביטוי לגאוות יתר של קריאון: גם כאשר הוא מציית לנביא, הוא דוחה את שחרורה של אנטיגונה. המחזה מסתיים בנוסף למותה של אנטיגונה, גם במותם של הימון ושל אורידיקה, ובקץ שלטונו של קריאון.

ההיבריס של אנטיגונה בא לידי ביטוי בהחלטתה לקבור את פוליניקס בניגוד לצו המלך. מעשה זה כשלעצמו מניע את העלילה שכן הוא מחייב תגובה מצדו של קריאון וכך מתפתחת סידרת העימותים בהמשך הטרגדיה. המעשה עצמו, יש בו ציות לצו האלים. אולם האופן בו נעשה מעיד על גאוותה ועל עיקשותה של אנטיגונה. היא מבטלת בבזאת דברי איסמנה ומסרבת לקבל את עזרתה, היא קוברת את אחיה פעמיים, היא מתעמתת עם קריאון בעזות מצח ומגיבה לדבריו בלשון מתריסה, ללא הבעת חרטה וללא ניסיון להבין את הרגישות במצבו כשליט חדש. כמו כן היא משווה עצמה לבת אלים ומעל לכל, היא מביאה על עצמה את מותה במו ידיה. התאבדות זו, אף היא ביטוי לגאוות יתר של מי ש"הולך עד הסוף", באופן נחוש, עיקש וללא פשרות. מעשה זה של אנטיגונה מביא את העלילה אל סופה. הימון מת אף הוא וכך גם אורידיקה. אפשר אפוא לראות את ההיבריס של אנטיגונה כמניע את העלילה בתחילתה – במעשה קבורת המת, וכמניע את העלילה לקראת סופה – בהתאבדותה.

ב. על הנבחן לכתוב אם בסיום הטרגדיה הגיבור אן הגיבורה מתפכחים מן ההיבריס, ולנמק את דבריו: ההתפכחות של קריאון מן ההיבריס ברורה ונחרצת. הוא מגיע להכרה שמותם של בנו הימון ושל אשתו אורידיקה הוא תוצאה של גאוותו: "בן שנרצח על מזבח גאוותי", "אני אשם במות שניהם", "דרכי הייתה נמהרת ורעה, את בני הרגתי, את אשתי". הוא גם מבין שבגלל גאוותו הפסיד את כל מה שהיה לו: משפחה, שלטון, מעמד. הדברים נאמרים באופן מפורש וברור בסוף המחזה: "ידי ריקות, כל מעשי עלו בתוהו, והגורל שחק את גבהותי לאפר". בתמונה זו ניצב לנגד עינינו קריאון שונה לחלוטין ממי שעמד בתחילת המחזה בפני אנשי עירו והכריז על שליטה מוחלטת ובלעדית בעיר וביושביה ללא התחשבות בצו האלים או ברגשות בני משפחתו של המת. לעומת זאת, נראה שלשאלת ההתפכחות של אנטיגונה מן ההיבריס אין תשובה חד משמעית. היא מתמידה בעיקשותה וביהירותה עד סוף הטרגדיה. אם נתייחס אל התאבדותה כאל ביטוי נוסף להיבריס שלה, אפשר לומר שלא חלה אצלה התפכחות.

תשובה מורכבת יותר כרוכה בהתמקדות בסצנת הליכתה של אנטיגונה אל מותה. זוהי תמונה מכמירת לב ואנטיגונה מתגלה בה במלוא אנושיותה. התפכחותה היא בעצם ההבנה שלעיקשותה ולגאוותה יש מחיר קשה וכואב: היא עתידה למות בדמי ימיה בלי לממש את חייה כאשת איש וכאם ("דרך אחרונה... המוות ינהלני... לא יישמע שם שיר כלולות... בלא אהבה אובל, בלא מספד ושיר"). כמו כן אנטיגונה מכריזה כי לו בניה או בעלה היו מתים, למענם היא לא הייתה עוברת על חוקי הממלכה כי יכולה הייתה ללדת עוד בנים או למצוא לעצמה בעל אחר, אבל אח אחר לא יהיה לה עוד ועל כן ראתה עצמה מחויבת לקבורתו. דברים אלה של אנטיגונה מעידים כי בתנאים מסוימים יש מקום לפשרה או לגמישות גם ביחס לחוקי האלים. אף בכך יש ממד של התפכחות מן ההיבריס, בהכרה שאולי אין בכוחו של בן אנוש לפעול על פי אמיתות מוחלטות מבלי שיביא על עצמו אסון מר. אנטיגונה אינה מביעה צער או חרטה. את התפכחותה אפשר להבין כמבט אחר על המציאות ועל החיים, מבט המאפשר התנהגות שקולה יותר.

9. בית בובות / הנריק איבסן

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א- ב.

א. על הנבחן לכתוב מדוע לינדה מבקשת מקרוגסטאד שלא ידרוש את המכתב בחזרה, ולבסס את דבריו על עלילת המחזה. במכתב שהשאיר קרוגסטאד בתיבת הדואר של משפחת הלמר הוא מדווח לטורוולד על התנהגותה של נורה: היא לוותה מקרוגסטאד כסף כדי לממן נסיעה לאיטליה שתסייע בהחלמתו של טורוולד ותציל את חייו. אביה אמור היה לחתום על שטר החוב, אך גם הוא חלה באותה עת, ולכן נורה זייפה את חתימתו של אביה וכך בעצם עשתה עבירה פלילית.

לינדה מתכוונת לבקש מקרוגסטאד להוציא את המכתב מתיבת הדואר כדי שסודה של חברתה נורה לא יתגלה וכדי שחיי הנישואין שלה לא יפגעו. אבל אחרי עשרים וארבע שעות, במהלכן הספיקה להתרשם מן החיים בבית חברתה, היא מבקשת ממנו שלא ידרוש את המכתב בחזרה. לטענתה חיי הנישואים של בני הזוג הלמר רוויים בשקרים ויש לשים סוף לדבר, היא סבורה שהסוד שנורה שמרה מפני בעלה במשך שנים רבות כל כך יצר מערכת יחסים מעוותת בין השניים, חיים של העמדת פנים והיעדר כנות. לפיכך, בקריאת המכתב יש הזדמנות לבירור מהות היחסים של נורה וטורוולד ולכינונם מחדש על יסודות של אמון.

ב. על הנבחן לציין מהי העמדה של כל אחד מהדוברים בדיאלוג מן המחזה המובא בבחינה, ולכתוב בעמדתו של מי מן הדוברים הוא תומך. על הנבחן לנמק את דבריו.

קרוגסטאד – מכתבו של קרוגסטאד ובו גילוי האמת אודות התנהגותה של נורה, היה בידיו מכשיר לסחטנות ולהשפעה על טורוולד הלמר. קרוגסטאד אינו מתייחס לגילוי האמת כאל ערך בפני עצמו. כל כוונתו היא להשיג את מטרתו ולהשאיר בידיו את משרתו בבנק. לכן, אין הוא רואה מניעה למשוך את מכתבו, ברגע שלינדה מציעה לו אהבה, דאגה וחיים משותפים. מרגע זה, מתפוגגות מרירותו וטינתו והוא מוכן לוותר על המכתב.

לינדה – עמדתה של לינדה עקרונית יותר ומושפעת מכל מה שראתה, שמעה וחוותה בבית משפחת הלמר. לינדה מבינה את המחיר הכבד שמשלמת נורה על הסוד שהסתירה כל השנים מפני טורוולד: התחנחנות, משחקים קטנים, שקרים, זיופים והעמדות פנים שנועדו לאפשר לה לקבל כסף מבעלה, לקמץ בהוצאות ולחסוך כדי להחזיר את חובה. לינדה מדגישה בפני נורה שעליה לגלות את סודה לטורוולד כדי לפתוח דף חדש ביחסים ביניהם ולהשתיתם על אמת. לינדה עצמה יודעת את האמת על קרוגסטאד ועם זאת, מסוגלת לגלות הבנה וסלחנות ולהציע לו חיים משותפים לצדו. נראה שלינדה סבורה שזהו הדפוס הנכון לקשר זוגי: ידיעת האמת, הבנה, סלחנות ושיתוף. יש חשיבות ומשמעות למסגרת המשפחתית, אך לא במחיר של חיים בשקר ובזיוף.

הערה למעריכים: על הנבחן לכתוב בעמדתו של מי מן הדוברים הוא תומך ולנמק את דבריו. כל תשובה מנומקת תתקבל.

10. אויב העם / הנריק איבסן

על הנבחן להסביר ולהדגים את הקביעה: שם המחזה משקף את נושא המחזה ומאפיין דמויות מרכזיות בו, ולבסס את דבריו על עלילת המחזה ועל שתיים מן הדמויות בו.

שם המחזה הוא הכינוי שהוענק לד"ר שטוקמן באסיפה שהוא יזם ועניינה המרחצאות. ד"ר שטוקמן רצה לשטוח באוזני התושבים את ממצאי בדיקת המעבדה שהאוניברסיטה עשתה לבקשתו, שבה התגלה כי מי המרחצאות מכילים חומרים רעילים שמסכנים את חיי האנשים הבאים להירפא. כמו כן ד"ר שטוקמן רצה לפרט באוזני אנשי הקהילה את הצעדים שיש לנקוט כדי לטהר את המים, ובראש ובראשונה לסגור אותם לשם עבודות השיפוץ והניקוי. רצונות אלה של ד"ר שטוקמן נכשלים בשל התנגדותו של אחיו ראש העיר ושאר נכבדי העיר, אשר מצדדים בראש העיר וכמוהו מעדיפים שגשוג כלכלי על פני שמירה על חיי אדם, שכן סגירת המרחצאות ושיפוצם יפגעו ברווחה הכלכלית של אנשי העיר. כל פעם שד"ר שטוקמן תוקף בחריפות את ראש העיר והמצדדים בו, ראש העיר ועוזריו עוצרים את האסיפה. כאמור לעיל בסופו של דבר הם מוקיעים אותו ומכריזים פה אחד כי הוא אויב העם. לאחר הכרזה זו נוהגים בו כפי שיש לנהוג באויב מפטרים אותו ממשרתו וכך גם את בתו שעבדה בבית הספר המקומי, אנשים זורקים אבנים על ביתם ושוברים את חלונותיהם ובעל הבית מודיע להם שעליהם לעזוב את ביתו מיד.

הבלטת הכינוי שקיבל ד"ר שטוקמן על ידי היותו שם המחזה, ממחישה את האבסורד: הרי דווקא לוחם הצדק ומי שביקש לשמור על חיי אדם ועל ערכי מוסר, הוא זה הזוכה לכינוי זה. לפיכך, עולה כי אויבי העם האמיתיים הם מי שמכנים כך את ד"ר שטוקמן ומתנגדים לתכניתו לסגור את המרחצאות כדי לשפצם ולהניח מערכת צינורות חדשה תוך סילוק הווירוסים הרעילים, המסכנים את בריאות הציבור. אויבי העם הם למשל, ראש העיר – ברגע שהוא קורא את המאמר שכתב אחיו, על פיו יש חיידקים רעילים במי המרחצאות, העלולים לגרום לרוחצים בהם למחלות, הוא מבין שיצטרך לסגור את המרחצאות. סגירה זו תגרום להפסד כלכלי ניכר והוא חושש מהגילוי של ממצאים אלה ואוסר על פרסום המאמר; אסקלן – המפחד

להדפיס את המאמר; הופסטאד – עורך העיתון שגם הוא לא מעז לפרסם את המאמר בעיתון, למרות שבתחילה רצה לפרסמו.

11. ביקור הגברת הזקנה / פרידריך דירנמט

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן להסביר ולהדגים את הקביעה: הביקור של הגברת הזקנה חושף את פרצופה האמיתי של החברה בגילן. על הנבחן לכתוב בתשובתו על שלוש מן הדמויות במחזה.

העיירה גילן שקועה בחובות כבדים. מפעליה נסגרים בזה אחר זה, תושביה חיים מדמי אבטלה וניזונים בבתי תמחוי, בנייניה מוזנחים, הרכוש הפרטי והציבורי מעוקל, לבוש כולם דל ומרופט, רוב הרכבות חולפות בה בלי לעצור, הייאוש והשיממון מכים בכול. זוהי תמונת המציאות בעיירה אליה מגיעה הגברת הזקנה, קלייר, בת המקום לשעבר, בעלת המיליונים בהווה, תקוותם האחרונה. המערכה הראשונה של המחזה מוקדשת כולה להדגשת העוני המחפיר והייאוש הגמור השוררים בגילן. הזקנה דורשת צדק, והצדק מבחינתה הוא מותו של איל תמורת מיליארד לעיירה: נקמה באיל אשר נטש אותה בחוסר כל בהיותה בהריון, התכחש לאבהותו, הפנה לה עורף, הדיח עדים ושיחד אותם להעיד נגדה. תגובתם המיידית של אנשי העיירה היא דחייה מוחלטת של העסקה הזאת, אבל ככל שהפיתוי ניצב לפתחם נראה כי הם הולכים שבי אחר הסיכוי להיחלץ מן הביצה הכלכלית בה הם מבוססים. הם מתחילים לרכוש מצרכים יקרים בהקפה: טבק, שוקולדים ומשקאות חריפים. בזה אחר זה הם מופיעים כאשר לרגליהם נעליים צהובות חדשות (צבעו של הזהב), שיני זהב חדשות וגיננוני חברת שפע, ואיל מבין כי כוחם לעמוד בפני כספה של הזקנה הולך ומתפוגג. פרצופה האמיתי של החברה בגילן נחשף כאשר אין ולו גם אדם אחד אשר יקום ויעמוד לצדו של איל. זאת ועוד, השחיתות איומה יותר כאשר היא מלווה בצביעות ובהעמדת פנים כאילו הם פועלים על פי עקרונות של צדק ומתוך רצון לציית לחוק. פרצופה האמיתי של החברה בגילן הוא פרצופה של חברה שנוהה אחר רווחה כלכלית במחיר של זניחת ערכי המוסר, זוהי חברה שפשה בה ניוול מוסרי חריף באיצטלה של עשיית דין צדק.

השוטר אמור לפעול לשמירת החוק ללא משוא פנים. איל פונה אליו בבקשה לעצור את הזקנה המסיתה את אנשי העיר להמיתו, אך השוטר עונה כי מחובתו לציית לחוק והצעה עדיין אינה בגדר עבירה על החוק. השוטר, כמו שאר אנשי העיר, נועל נעליים צהובות חדשות. הוא מכריז כי המשטרה תמשיך לדאוג לכיבוד החוק, לקיום הסדר ולהגנה על האזרח, אבל גם בפיו מתנוצצת שן זהב חדשה. בסוף המחזה, השוטר נוטל חלק פעיל בהוצאתו להורג של איל.

הכומר, נציג הממסד הדתי, אמור לייצג ערכים נשגבים, דתיים ומוסריים. הוא גם אמור לספק לאנשי הקהילה סעד נפשי ונחמה. איל פונה אליו מתוך מצוקה וחרדה. הכומר מגיב לדבריו של איל בלשון מתחסדת, בדקלום של סיסמאות ריקות על הצורך לחשוש ממות הנשמה ולא ממות הגוף, על הפחד בלבן שמקורו בתחושת החטא וברגש האשם ועל חיי הנצח החשובים לאין ערוך מחיי הבשר. למרבה האימה שומע איל צלצול של פעמון כנסייה חדש. הכומר, אף הוא אפוא נסחף במסע הרכישות השוטף את העיירה כולה. רק ברגע של אמת הוא מזהיר את איל לברוח מן העיירה כיוון שאנשיה חלשים ובוגדניים. בסוף המחזה, כל שמסוגל הכומר לעשות לפני הוצאתו של איל להורג, הוא להבטיח לאיל כי יתפלל למענו, אך הוא מבין כי גילן זקוקה לתפילות ולרחמים לא פחות, ואולי אף יותר משזקוק להם איל.

המורה – המורה הינו נציג הידע והתרבות. הוא אמור לחנך לערכים הומניסטיים של אחווה, אהבת הזולת, חסד, אמת וצדק. הוא פונה לזקנה באומץ ומנסה לשכנע אותה לוותר על מחשבות הנקם ולא לדחוף את אנשי העיירה למעשים קיצוניים. המורה הינו האדם היחיד אשר משמיע דברי תוכחה כלפי בני משפחתו של איל וזעקה כלפי תושבי גילן כולה: "אני פונה לדעת הקהל בעולם! דברים זוועתיים עומדים להתרחש בגילן", אולם עמידתו על החבית מגחיכה את זעקתו. הוא אף מתריע בפני איל כי המיליארד שהבטיחה הזקנה שורף את ליבותיהם של אנשי העיירה וכי אינם יכולים לעמוד בניסיון, לבסוף הוא מודה כי ישתתף בהוצאתו של איל להורג. עם זאת נראה כי הוא שותף לשוכרה כדי להיות פחות מודע לרקבון המוסרי שפשה גם בו.

ראש העיר – מייצג את השלטון הדואג לרווחתם של תושבי העיר ולתפקודם התקין של מוסדותיה, אבל כבר בראשית המחזה כשהוא משמיע באזני הזקנה את נאומו גדוש דברי חנופה, ניכר כי האמת איננה נר לרגליו והנהגתו את העיר מושתתת על תועלתניות ונהנתנות. הצעתו לאיל לשים קץ לחייו וכך לשחרר את אנשי העיר מבלבטים מצפוניים, מעידה על הנהגה של שקר ופחדנות. בסוף המחזה הוא מנצח על מקהלת תושביה של גילן החוזרים אחר קריאותיו למשפט צדק. ראש העיר חושף פנים של חברה צבועה, מושחתת ותועלתנית.

בני המשפחה – אשתו של איל, בנו ובתו, אמורים לעמוד לצדו ולנסות לגונן עליו לאורך כל הדרך. קשר הדם אמור להיות הקשר האמין ביותר אשר יעמוד בכל מבחן, אך למרבה הצער, אין הם נבדלים משאר אנשי העיירה. הם נסחפים בקניית (שעורי טניס, לימודי צרפתית ואנגלית, מכונת חדשה, מעיל פרווה) ואף מזמינים את הצייר לבוא ולצייר את דיוקנו של איל, כחלק מההכנות למותו. ביום ההוצאה להורג מתחמקים בני המשפחה מהתמודדות עם אנשי העיר או עם מצפונם שלהם. בחירתם לצאת לעיר הסמוכה לצפות בסרט היא הסכמה שבשתיקה להרג אבי המשפחה. התנהגותם חושפת את אבדן הרגשות הבסיסיים ביותר של אהבה ונאמנות.

ב. על הנבחן לכתוב אם לדעתו מה שהתרחש בחברה בגילן יכול להתרחש בחברה בישראל היום, להסביר ולהדגים את דבריו על פי עלילת המחזה.

אם הנבחן קובע כי החברה הישראלית שונה מן החברה בגילן, עליו לתת דוגמאות מהתנהגותם של אנשי גילן אשר לדעתו לא ייתכנו בחברה בישראל: מערכת המשפט לא תחרוץ דין בלא הליך מלא של משפט צדק; המשטרה לא תעלים עין ממעשי פשע; אנשי הדת והמוסר יפעלו על פי ערכיהם; העיתונאים ואנשי התקשורת לא ישתפו פעולה עם מטייחי האמת, אלא יאבקו על זכותם לחשוף אותה; בני משפחה ישמרו על נאמנות; אנשים פרטיים לא ינהרו כעדר אחר הרוב אלא יפעלו על פי צו מצפונם; החברה כולה לא תמכור את ערכיה עבור כסף.

אם הנבחן קובע כי אנו עלולים להיות עדים לתרחיש דומה גם בחברה הישראלית עליו לציין אותן דוגמאות ולהסביר באילו מצבים ניתן להיתקל בהן כאן: קשרי הון – שלטון, תקשורת מוטה, תופעות של שוחד, עדריות, נהנתנות וכיו"ב. הערה למעריכים: אפשר לקבל גם תשובה שתתייחס לעובדה שהכומר והמורה רואים בהתנהגות של תושבי גילן חולשה אנושית, ובתור שכזו, היא עלולה להתגלות בכל חברה ובכל מקום, והחברה הישראלית איננה יוצאת מן הכלל במובן זה.

פרק שלישי – שירה (שירת ימי הביניים ושירת ביאליק, השירה העברית במאה ה' 20)

על הנבחן לענות על שתיים מן השאלות 12-19:

על שאלה אחת משירת ימי הביניים או משירת ביאליק (שאלות 12-15), ועל שאלה אחת מהשירה העברית במאה ה' 20 (שאלות 16-19). (לכל שאלה – 20 נקודות; סך הכול – 40 נקודות).

פיוט, שירת ימי הביניים ושירת ביאליק

על הנבחן לענות על אחת מהשאלות 12-15.

פיוט

12. אל נורא עלילה / ר' משה אבן עזרא

על הנבחן לכתוב מהו הייעוד של פיוט זה, להסביר את דבריו, ולבסס אותם על שלוש דוגמאות מן הפיוט. פיוט זה נועד להיאמר ביום הכיפורים לפני תפילת נעילה. הקהל עומד על רגליו, ארון הקודש פתוח והתפילה נאמרת מתוך התעוררות, התרגשות ויראה כראוי למי שעומד בפני חתימת גזר דינו. על כן נהוג לשאת דברי התעוררות באוזני המתפללים, כדי שיזכו לכוון לבם לאביהם שבשמים ולשאת תפילתם בריכוז ובכוונה. הפיוט מעודד לפתיחת הלב לעת תפילה אחרונה ליום זה, לאומרה בחיל וברעדה, אך בו זמנית, גם ברוממות רוח, ולבקש על הפרט ועל כלל עם ישראל, על ההווה ועל העתיד, על מחילה ועל גאולה.

לדוגמה:

- המדריך לפיוט מציג פניה מפורשת לאלוקים שהוא "נורא עלילה" כלומר, שמעשיו נפלאים ונוראים, ומבקש ממנו "המצא לנו מחילה" תוך הדגשה שהשעה היא שעת הנעילה. מבלי לזכות במחילה אין אפשרות להמשיך לשטוח את שאר הבקשות.
- "שופכים לך נפשם" – מטפורה המשמשת לתיאור עמידתם בתפילה כמו חנה אם שמואל בתפילתה "ואשפוך את נפשי לפני ה' (שמואל א, א, ט"ו) וכן "שפכי כמים לבך נוכח פני ה'" (איכה, ב, י"ט). בשני הפסוקים הנזכרים בוקעת התפילה מלב שבור ומתוך מצוקה, אישית או לאומית. זהו הלך הרוח של המתפללים בשעה זו. בהמשך המחרוזת מבקש הפייטן בעבורם: "מחה פשעם וכחשם והמציאם מחילה בשעת הנעילה". בקשה למחיקה מוחלטת של העוונות והחטאים. הערה למעריכים: אפשר לקבל את הנאמר במחרוזת זו כשתי דוגמאות נפרדות: אופן התפילה – שופכים לבם, ועצם הבקשה – מחה פשעם.
- "היה להם לסתרה והצילם ממארה וחתמם להוד ולגילה בשעת הנעילה" – בקשה שיכולה להתפרש במישור האישי או במישור הלאומי. שה' יגונן על עמו ("יהי עליכם סתרה" – דברים ל"ב, ל"ח), ויחלצם מקללה. גם אלה דברים הנחתכים בשעת הנעילה. סיום המחרוזת הוא דוגמה לאזכור מפורש של ייעודו של הפיוט – בקשה מפורשת לחתימה טובה.
- "חון אותם ורחם" – בקשת רחמים בשעה גורלית זו.
- "קרא נא שעת רצון / והשב שאר הצאן / לאהליבה ואהלה" בקשה לאומית תוך הדגשת השעה המיוחדת, שתהא שעת רצון (ובאינו מלכנו "תהא השעה הזאת שעת רחמים ועת רצון מלפניך") לחתום את עם ישראל לשיבה אל ארצו.

שירת ימי הביניים**13. ידעתי בטרם תצרני / ריה"ל**

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לפרש את הדימוי בשיר, ולהסביר כיצד הוא מסייע לבטא את האמונה של הדובר באל.

לפנינו שיר מסוג "רשות" (לברכו). הרעיון המרכזי בשיר הוא תלותו של האדם בקב"ה מלידתו ועד מותו (ואף טרם לידתו). הדובר בשיר מביע את בטחונו באלוקים ואת אמונתו בו. ההכרה בתלות בקב"ה מעוררת באדם כובד ראש והכנעה המביאים אותו להתעוררות לתפילה ולברכת ה'.

בסוגר של הבית הרביעי בשיר משתמש הדובר בדימוי: "וכצנה רצונך תעטרני". באמצעות הדימוי הוא מבקש (או קובע) שה' יעטוף אותו כמו מגן. הדימוי בבית זה הוא על פי שיבוץ מתהילים (ה, י"ג): "כי אתה תברך צדיק ה', כצינה רצון תעטרנו". הצינה היא מגן העוטף את הגוף כדי לגונן עליו מפני פגיעת האויב בקרב (על פי יחזקאל כ"ג, כ"ד: "צינה ומגן וקובע ישימו עליך סביב"). דימוי זה מסייע לבטא את אמונתו של הדובר באלוקים, כיוון שאדם אשר חש שרצון אלוקים מקיף אותו כמגן, כמשהו שצמוד לגופו ועוטף אותו מכל עבר, מבטא בכך את אמונתו המוחלטת בבוראו. דימוי זה הוא המשכה של הדלת של הבית שבה הדובר מבקש מה' שיענה לתפילותיו כאשר הוא פונה אליו.

על פי השיר, האדם המתפלל לאלוקים נתון במצב נפשי מיוחד המאופיין ברגשות של הכנעה, אפסות, ביטול ותלות מוחלטת, בצד תחושה של הגנה על ידי אלוקים והכרה בקיומו של כוח מגונן. ממקום נפשי זה עולה הבקשה הבסיסית, הכנה כל כך מה', שיעזור לו, שיענה לתפילתו ושיהיה לו למגן.

ב. על הנבחן לבחור מן השיר בשני אמצעים אומנותיים נוספים המסייעים לבטא את האמונה של הדובר באל.

— השאלות הרטוריות בבתי השני והשלישי מדגישות שאין לאדם כל אפשרות לעמוד, ללכת, לחשוב ולדבר בלי רצון הבורא ובלי עזרתו. הן ממחישות עד כמה כל מה שעושה האדם תלוי ברצון ה', ולפיכך את עומק אמונתו בו.

— תקבולות: תקבולת נרדפת בבית השני, תוכן דומה בדלת ובסוגר, מובע במלים דומות במשמעותן ובמשקלן. בבית השלישי הקבלה בין דיבור למעשה. התקבולות תורמות אף הן להדגשת התלות של האדם בקב"ה ולהמחשת אמונתו המוחלטת בו. כך גם התקבולת הכיאסטית בבית החמישי, אשר מדגישה את התחנונים ואת הבקשה מה' לעזור לאדם בתפילתו.

— צימודים: צימוד שלם בבית הראשון, המילה "תצרני" במשמעות של יצירה ושל נצירה, שמירה. צימוד זה מבטא את בטחונו ואת אמונתו של הדובר בהגנת אלוקים. מי שנוצר על ידי ה' זוכה שישמר וישגיח עליו כל ימי חייו.

— החרוז המבריח: תעזרני — תעצרני — תעטרני בחרוז המבריח. צימוד שונה אות, המדגיש את התלות בה' ואת האמונה ברצונו (ברצותו עוזר וברצותו עוצר ומהו לנו ללא עזרתו וכמה מתפללים אנו שיעטרנו ברצונו).

— השימוש בפעלים ובכינוי המושא: תצרני, תהדפני, תעצרני, תעזרני, ענני, תעטרני, הקימני, עוררני, מדגיש את הקשר ההדוק בין הדובר לבין הנמען, בין המאמין לבין בוראו.

14. ראה שמש / רשב"ג

על הנבחן להסביר ולהדגים את הקביעה: תמונת השקיעה המתוארת בשיר יוצרת קשר בין הטבע ובין חיי האדם ומותו. השיר "ראה שמש" הוא שיר טבע אשר במרכזו תמונה של שקיעה. זוהי תמונת טבע המתארת תהליך ולא מראה סטטי. בסוגר של הבית האחרון נזכר האבל על מותו של יקותיאל וכך ניתן לומר שנוסף לשיר ממד הקינה על מותו של יקותיאל או שהשיר מתהפך והופך לשיר קינה על מותו של יקותיאל.

בתחילה מתוארים דמדומי השקיעה. השמש פושטת מן השמים את האור המכסה אותם בצפון ובדרום ומכסה את המערב בצבע ארגמן. מן השמים נודד מבטו של הדובר אל הארץ. היא נגלית לו ערומה, לנה בצל הלילה. השקיעה תמה, לילה נופל על הכול והצבעים משתנים מאדום לאפור ולשחור. אז נושא הדובר שוב את מבטו לשמים. השמש נעלמה. השמים קודרים כאילו לבשו בגדי אבלות על מותו של יקותיאל.

מהלך השקיעה עד העלמות השמש מייצג את שקיעת חיי האדם עד מותו. הארץ הערומה והשחק הקודר אשר אבלים על שקיעת השמש מייצגים את היקום כולו, כולל הדובר, האבלים על מות יקותיאל. תיאור הטבע — המראה, הצבעים, הבגדים, הנם מטפורה לחייו של יקותיאל ולמותו.

דוגמאות:

- "כאילו לבשה תולע למכסה" (בית ראשון) — התולע הוא בד צבוע בצבע אדום. זהו בגד תפנוקים מפואר (על פי הפסוק באיכה ד', ה' — "האמונים עלי תולע"). אבל התולע כבר מרמז למוות ולמה שצפוי לגוף לאחריו: "תחתיך יוצע רימה ומכסיך תולע" (ישעיהו י"ד, י"א).
- "תפשט" (בית שני) — השמש פשטה את בגדי האור מן הצפון ומן הדרום. הפועל "לפשט" בצורתו הנוכחית נאמר רק על הפשטת בגדי חללים: "ויבואו פלישתים לפשט את החללים" (שמואל א, ל"א, ח).
- "ורוח ים בארגמן תכסה" — התולע והארגמן הם אמנם צבעיהם של בגדים מפוארים, אולם הם גם גוונים שונים של אדום ומרמזים לדמו של יקותיאל אשר נשפך כאשר הוצא להורג.
- "והשחק אזי קדר כאילו בשק על מות יקותיאל מכוסה" (בית רביעי) — השק הוא הבגד אותו לובש האבל, ואכן כאן נזכר כבר מותו של יקותיאל באופן מפורש.
- השימוש במלים מן השורש כ-ס-ה (מכסה, תכסה, מכוסה) מעורר אסוציאציה של מוות, שכן את המת נהוג לכסות.
- הלילה והשחק הקודר ממחישים יגון וכבד. בהיאסף היום החשיכה משתררת, כמו שבהיאסף המתים צער ודכדוך עמוקים משתררים בנפשות האבלים.

שירת ביאליק

15. ים הדממה פולט סודות

על הנבחן לתאר את מוטיב הכוכב בשיר, ולהסביר את תרומתו לבניית משמעות השיר.

בבית השני הדובר צופה בכוכבים הנופלים בשקט בזה אחר זה אל ים המחשכים; בבית הרביעי נפל כוכב, אך ליבו של הדובר אומר לו שאין זה כוכבו שלו; בבית החמישי מבטיח לו ליבו כי כוכבו שלו (בניגוד לכוכבים האחרים), קבוע ואיתן במקומו ורומז לו נחמה; בבית האחרון מביט הדובר אל כוכבו ורואה אותו קבוע במקומו, בד בבד הוא מגיע לתובנה כי בעבורו קיים רק עולם אחד, לא זה החיצוני, אלא העולם הפנימי אשר בלבבו.

בקריאה ארספואטית מבטא מוטיב הכוכב את ייחודו של הדובר המשורר הנובע מעולמו הפנימי. עולם זה אינו תלוי במהלכים חיצוניים או במציאות המקיפה אותו אלא המתחולל בתוכו מאפשר את המבע האומנותי. הכוכבים שבשמים בבית השני הם אולי ייצוגים מטפוריים למשוררים אחרים, אשר יצירתם מנצנצת לשעה קלה ואז נופלים הם אל "ים המחשכים" — נעלמים בתהום הנשייה. בשלב זה חש הדובר איום, אולי אף כוכבו דרך לעת קצרה בלבד, אבל בניגוד לכוכבים האחרים הנבלעים בים הדממה, ליבו של המשורר ער ומדבר ובכוחו לחזקו ולעודדו שהכוכב שנפל אינו שלו. כוכבו של המשורר (בית חמישי) קבוע ואיתן — שתי מלים המבטאות יציבות וכוח. זאת ועוד: כוכבו זורח, קורץ ורומז נחמה. שלושה פעלים שיש בהם נימה חיובית, מרגיעה ומחזקת.

בבית האחרון (בית שישי) נראה ששני היסודות הללו, הכוכב והלב משתלבים כאילו היו האחד בבואתו של האחר. הדובר מביט אל הכוכב ובו בזמן הוא קשוב לליבו. העולם הפנימי הוא נקודת המוצא למבע האומנותי. בקריאה זו ניתן אפוא לראות בכוכב ביטוי להשראה, לייחודו כמשורר ולהתחדשות כוחותיו היצירתיים.

בקריאה רחבה של השיר כשיר אישי בעל משמעות כללית יותר, ניתן לראות בו ביטוי לתהליך רגשי שעובר אדם, ממצב של דכאון, מצוקה, ייאוש וחרדה למצב של התחזקות ועידוד עצמי. בקריאה זו מייצגים הכוכבים באופן מטפורי חלומות ותקוות של כל אדם באשר הוא (ואולי הכוכב הוא ייצוג מטפורי של ישותו של האדם עצמו, וחלומותיו ותקוותיו הם חלק מאותה ישות). כאשר רוחו של האדם נפולה, נראה לו כאילו כל תקוותיו וחלומותיו שוקעים בים ונבלעים בתהומות של חשיכה, ללא תקווה וללא תוחלת. מי שמסוגל להביט פנימה, להקשיב לעצמו, להתחבר לקולות שבתוכו, יוכל למצוא בתוכו נחמה. זהו תהליך של התפכחות האני מייאוש ומתחושת חידלון, ושל הכרה כי תקפותם של חלומות ושל תקוות ומימושם תלויים בראש ובראשונה בכוח הפנימי הנובע מן הלב. כוח זה, שקיומו אוטונומי, הוא המאפשר לחלומות ולתקוות (או לחיים עצמם) להמשיך להתקיים כשהם קבועים, איתנים ובעלי משמעות.

בשתי הקריאות קיים ניגוד בין הכוכבים הנופלים ונבלעים בצללים ובחשיכה לבין כוכבו של הדובר שהוא קבוע, איתן, זורח ומבשר נחמה. כמו כן בשתיהן תורמת הופעתו של מוטיב הכוכב להבנת משמעותה של החוויה המרכזית בשיר — מעבר מייאוש ומחרדה לתקווה ולהשלמה, מחשיפה לשאוונו החיצוני של העולם להקשבה לקול הפנימי, ומהסתכלות החוצה אל הכוכבים הנופלים וכבים להתבוננות פנימית לתוך ישות מאירה, אוטונומית, אותנטית וייחודית.

הערה למעריכים: על הנבחן לענות על פי אחת מן הפרשנויות בלבד.

השירה העברית במאה ה-20

על הנבחן לענות על אחת מהשאלות 16-19.

אדם מול בוראו

16. **נסוגה אל חצרות קודשך / רבקה מרים**

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א- ב.

- א.** על הנבחן לתאר את שני העולמות המנוגדים המוצגים בשיר, ולהסביר אם בעיני הדוברת אפשר לשלב ביניהם. העולמות המנוגדים המוצגים בשיר הם עולם של קודש מול עולם של חולין. עולם הקודש מיוצג על ידי צירוף המלים "חצרות קודשך" ו"חצרות שקופות מוארות". זהו מרחב שיש בו קדושה ורוחניות. במקורות (ישעיהו, ס"ב, ט), בתפילת שמונה עשרה ב"מודים דרבנן" ובתפילת "על הניסים" בחנוכה משמש הביטוי "חצרות קודש" לתיאור מקום פיזי בו מורגשת נוכחותו של האל. לעומת זאת עולם החולין הוא עולם של חומר וגשמיות. הוא מאופיין בסממנים מחיי הכרך המודרני: עשן, זיהום אוויר, רעש אקרנים בלתי פוסק. זהו עולם מוגבל של כאן ועכשיו, ומעליו נמתח לוח חתום של שמים, לכאורה, ללא אפשרות לגעת במה שמעבר. המתח בין עולם הקודש לעולם החולין בא לידי ביטוי במבנה השיר ובפסיחות המרובות. בשל הניגוד הקוטבי בין שני המרחבים הללו, נראה שלאדם החי במרחב של חולין אין דריסת רגל ב"חצרות הקודש" ונגזר עליו לכלות ימיו בכיסופים ובגעגוע.
- השיר אינו מציע תשובה חד משמעית באשר לשאלה אם אפשר לשלב בין העולמות. הדוברת מכריזה (וכך גם כותרת השיר) – "נסוגה אל חצרות קודשך". היא מתכנסת לתוך מרחב שקט – תחום מקודש. עם זאת מעלה הדוברת את השאלה – "והיכן אותן חצרות שקופות מוארות?" כלומר היא נתונה בחיפוש מתמיד. ייתכן שהחסך והכמיהה לאור ולקדושה אינם מתמלאים לעולם. ייתכן ששני העולמות – החולין והקודש קיימים זה לצד זה "ספק זהב ספק טבק", אולי אף זה בתוך זה, וסמיכותם יוצרת את תחושת החסך שאינו מתמלא לעולם. ייתכן שחצרות הקודש נמצאות בתוך האני והאני יכול למלא עצמו אור גם כאשר בחוץ שמים חתומים.
- טשטוש הצבעים "ספק זהב, ספק טבק" מעיד על הקושי ליצור הפרדה מלאה בין הקודש לחולין. העלים הנושרים בצהוב משלבים את הטבעי והנקי עם המתכתי והחלוד. החיים הם תנועה בין חולין לקודש. הם נוגעים זה בזה ומתערבבים זה בזה. עתים אנו בתוך המרחב המקודש ועלים של חולין מתדפקים בעיקשות על מסגרת החלון ועתים אנו בתוך מרחב של חולין ומתדפקים בעצמנו, בעיקשות בלתי מובנת על החלון ומבקשים לעצמנו דריסת רגל במרחב המקודש. הערה למעריכים: אפשר לקבל גם תשובה אשר תדגיש את ההפרדה בין שני העולמות ואת אי היכולת לחבר ביניהם.
- ב.** על הנבחן לתאר את הקשר בין האדם ובין בוראו בשיר נוסף שלמד בנושא "אדם מול בוראו".

שירים בצל השואה

17. **טרקטורים / רוני סומק**

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א- ב.

- א.** על הנבחן להסביר את העמדה של המשורר כלפי גרמניה, על פי הבית המסיים את השיר. בבית האחרון נוקט הדובר עמדה מפורשת ביחס לתהליך ההיסטורי העובר על גרמניה, אירופה, העולם כולו ואולי אף על ישראל עצמה. במרכזו של בית זה ביטוי מטפורי – "מכון היופי של ההיסטוריה". כל מכון תפקידו לטשטש פגמים, להבהיר כתמים, להחליק קמטים, לסרק שער ולייפות, וכך ליצור חזות נאה שיש ביכולתה להסוות את המראה האמיתי. באמצעות המטפורה באה לידי ביטוי מחאת המשורר נגד תהליכים היסטוריים מכוונים או טבעיים אשר מטשטשים את זיכרון השואה.
- "מכון היופי של ההיסטוריה" משפיע על ראייתנו את המאורעות ומעוות אותה עד כדי כך שאפילו את פניה של "מפלצת" אפשר לטשטש וליפות בבלורית נאה.
- מי היא "המפלצת"? – שמא ההיסטוריה עצמה, או הבנים של ד"ר מנגלה כדמויות ייצוגיות לדור החדש בגרמניה, או אולי היטלר עצמו בבלורית שער.
- הבית השני מכונן את הקורא לקריאה חדשה של הבית הראשון. כך מתגלה כי הנוף הפסטורלי, השדות החרושים, העצים, גגות הרעפים האדומים, הפסטיבלים, התזמורת, המסבאה, הערים התוססות מינכן ושטוטגרט, כולם חלק מאותו טשטוש של העבר. כולם מעין "חלון ראווה" אשר יותר משבא להציג את מה שבו, בא להסתיר מה שמאחוריו.

המשורר מוחה אפוא בבית האחרון על המהלך ההיסטורי ומנסה להסיר את המסווה (מסכת היופי) מעל פניה של גרמניה "החדשה", "האחרת". משהוסר המסווה, נטענים הפרטים שהוזכרו בבית ראשון במשמעות נוספת או חדשה והיא נוקבת ומצמררת כיוון שהיא מנכיחה את השואה בשיר באמצעות האסוציאציות שהיא מעוררת: הטרקטורים הופכים כלי משחית דורסניים והרסנים המוחקים את עדויות העבר (כמו בטרבלינקה למשל), התזמורת מהדהדת את הציניות של מופעי המוסיקה אשר ליוו את היהודים אל מותם במחנות, הרחבות מזוהות עם הרחבות בהן עמדו היהודים במשך שעות במסדרים או בציפייה לסלקציה של ד"ר מנגלה עצמו, וחיילי הבדיל מייצגים את המכניות, הניכור, האחידות של החיילים אשר פעלו לעיתים כמריונטות. הערים המשגשגות מינכן ושטוטגרט, אף הן טעונות משמעות: מינכן – ערש הולדתה של המפלגה הנאצית, ושטוטגרט – סמל "הנס הכלכלי".

ב. על הנבחן לבחור בשיר נוסף שלמד בנושא זה, ולהסביר כיצד נושא השואה בא לידי ביטוי בשיר זה.

זוגיות

18. שיר ב מתוך מחזור השירים: שירי אהב"ה / לאה גולדברג

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א- ב.

א. על הנבחן להסביר כיצד משקפים תיאורי הסביבה והטבע בשיר את הרגשות של הדוברת ואת התהליך הנפשי שעברה, ולבסס את דבריו על שתי דוגמאות מן השיר.

במרכז השיר חוויה טעונה של פרידה מאהוב. הפרידה מתרחשת ביום חורף סגרירי וגשום. בני הזוג הנפרדים אפופים בערפל, תמונה המשקפת תחושה של עמימות, טשטוש ובלבול (הערפל כמטונימיה להלך הרוח). הערפל עצמו מדומה לחומה. הוא חיץ אטום, יציב ובלתי עביר, אולי מסמל פרידה מוחלטת. בשל כך ישנה תחושה ודאית בסוף הבית שזו טיפת סגריר ולא דמעה. כמו כן הפרידה מתרחשת ברחוב הומה בכרך סואן: " הרחוב המה המה, דחפני איזה הלך..." הסביבה הומה, רועשת, סואנת, מנוכרת. אנשים אצים רצים טרודים בענייניהם, עולם כמנהגו נוהג. תיאור הסביבה הזה משקף את הרגשתה של הדוברת: ניכור, זרות, אין אף נפש קרובה אשר תשתתף עמה בכאבה. בהמשך השיר מראהו של הערפל משתנה: "מנגד הערפל תלוי כהינומה". אין זה עוד אותו ערפל סמיך ויציב כחומה, אלא הוא ערפל "תלוי מנגד", כנראה הוא פחות אטום וסמיך. הוא מדומה להינומה, קליל, שקוף, וברקע רמיזה אפשרית לקשר מחודש (כיוון שהינומה היא מחיצה זמנית, עד הקידושין אשר מתחת לחופה). מראה זה משקף שינוי שחל בנפש הדוברת. המלה דמעה נעדרת מן הבית השלישי והמעבר הוא מוודאות לספק: "אולי בכל זאת זו הייתה דמעה". הדוברת מוצפת בשמחה ובחדווה, בשל האפשרות שאולי בכל זאת הייתה כאן הבעת רגשות – ביטוי של כאב ושל צער. ואם כך, הלא יש בכך נחמה. אולי אפילו פתח לתקווה.

ב. על הנבחן לכתוב אילו רגשות באים לידי ביטוי בשיר נוסף שלמד בנושא "זוגיות", ולהסביר ולהדגים את דבריו. בתשובתו על הנבחן לכתוב גם על אמצעי אמנותי אחד המסייע לעצב רגשות אלה.

אדם וזהותו**19. דברי רקע ראשוניים / ארז ביטון**

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן להסביר שניים מן ההקשרים שבהם מופיע השורש ר-ח-ק, ולכתוב מה אפשר ללמוד מהם על זהותו של הדובר.

בשיר מתוארים המקורות שהזינו את עולמו של הדובר והשפיעו עליו. מקורות אלו תרמו לגיבוש זהותו, עיצבו את עולמו הרוחני והתרבותי ובאים לידי ביטוי בשירתו.

השורש ר-ח-ק אשר חוזר בשיר מספר פעמים, מדגיש את השעיים בעולמו הפנימי ואת המרחק בין קטביו השונים של עולם זה. במהלך קריאת השיר מתברר כי על אף הריחוק שחש הדובר מעולמם של הוריו ומתרבותם, הרי שהללו נטועים עמוק בנשמתו, עד כי הוא חש שהם חלק ממנו באותה מידה שהוא חלק מהם.

את שני הבתים הראשונים מקדיש הדובר לתיאור האם ועולמה. היא מתוארת כמי שבאה מעולם אידילי, פורח, שלו ומוגן; מרחב של שיחים ירוקים, חלב מתוק, שירי ערש ואגדות אלף לילה ולילה.

השורש ר-ח-ק מופיע לראשונה בבית השני. "אמי אמי שהרחיקה רעות באצבעות צרדות". האם מתוארת כאישה המגוננת על ילדיה ומרחיקה מהם שדים ורוחות רעות. המלה "הרחיקה" בהקשר זה תורמת לעיצוב דמותה כאם מגוננת ללא לאות ומסורה ללא גבול.

בבית הרביעי חוזר השורש ר-ח-ק שלוש פעמים:

— "אני אני שהרחקתי את עצמי" — כאן מודגשת התרחקותו של הדובר מעולמם של הוריו ומתרבותם, מן האמונות הטפלות של האם ומן הנאמנות למסורת של האב.

— "הרחק אל תוך לבי" — במלים אלו מביא הדובר לידי ביטוי את המסע הפנימי שעבר. מסע של בירור, של הקשבה לקול פנימי, של חיפוש אחר זהות שתהא ייחודית לו.

— "הייתי משנן הרחק אל תוך לבי מיסות קטנות של כך ביהודית מרוקאית" — כך מסיים הדובר את השיר ומביע בכך את השילוב בין העולמות וגיבוש זהות מלאה ומורכבת. על אף המרחק הרב מהוריו ועל אף שבתוכו מתנגנות מיסות של כך — הרי הוא משנן אותן "ביהודית מרוקאית" מתוך שילוב בין העולמות.

השורה "הרחק אל תוך לבי" חוזרת בבית הרביעי פעמיים. בפעם הראשונה היא מעידה על חיפוש, תהייה ומבט מופנה פנימה אל האני, אחרי שהרחיק עצמו מעולמם של הוריו. בפעם השנייה הוא מתאר את היכולת של הדובר למצוא הרחק בתוך לבו, בנקודה פנימית, אותנטית את השילוב בין העולמות — מזרח ומערב, שילוב אשר מכונן ובונה את זהותו.

ב. על הנבחן לבחור בשיר נוסף שלמד בנושא זה, ולהסביר כיצד אחד מן האמצעים האמנותיים מסייע לעיצוב זהותו של האדם בשיר שבחר.